

Article History

Received / Geliş
31.08.2018

Accepted / Kabul
01.10.2018

Available Online / Yayınlanma
05.10.2018

GLOBAL ENERGY MARKET AFTER THE IRANIAN REVOLUTION

İRAN DEVRİMİ SONRASI KÜRESEL ENERJİ PİYASASI¹

Yasemin KONUKCU²

Abstract

Iranian Revolution of 1979 had created a politically, economically and geopolitically effect which was resonant at regional and global level. Especially in energy markets, re-evaluation of the power and position of global actors refers to the secondary dimension of the Revolution, which is not considered much. In spite of its political divide with the West, Iran's energy resources and potential has not lost its importance, on the contrary, these sources have led to the acceleration in the East-West block and in the Western block (US-EU) competition. Although this competition could be delayed due to regional crises, especially after the nuclear agreement signed between P5 + 1 countries and Iran in 2015, it has started to be discussed again and openly. This article discusses the competition on Iran's energy resources, which is overshadowed by the economic embargo and isolation policy against Iran.

Key Words: Iran, Oil, Global Competition, East-West Block

Özet

1979 İran Devrimi, siyasi, ekonomik ve jeopolitik bakımdan bölgesel ve küresel düzeyde yankılanan bir etki yaratmıştır. Özellikle enerji piyasalarında küresel aktörlerin sahip oldukları gücü ve konumlarını yeniden değerlendirmeleri, Devrim'in çok fazla göz önünde bulundurulmayan ikincil boyutunu ifade etmektedir. Batı ile yaşadığı siyasi ayrışmaya rağmen, İran'ın sahip olduğu enerji kaynakları ve potansiyeli önemini kaybetmemiş, aksine bu kaynaklar Doğu-Batı bloğunda ve Batı bloğunda (ABD-AB) yaşanan rekabetin ivme kazanmasına neden olmuştur. Bu rekabet, bölgesel krizler nedeniyle ertelenebilmiş olmakla birlikte, özellikle 2015 yılında P5+1 ülkeleriyle İran arasında imzalanan nükleer anlaşmadan sonra, yeniden ve açıktan tartışma konusu yapılmaya başlanmıştır. Bu makalede, İran'a karşı uygulanan ekonomik ambargo ve tecrit politikasının gölgesinde seyreden İran'ın enerji kaynakları üzerinde yaşanan rekabet tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İran, Petrol, Küresel Rekabet, Doğu-Batı Bloğu

Giriş

İran siyaseti ve dış politikası genellikle jeopolitik dengeler ve Şiiilik üzerinden analiz edilmektedir. Ancak İran'ın sahip olduğu zengin enerji kaynakları, bölgesel ve küresel düzeyde önem arz eden bir konudur.

İran, dünya petrol rezervlerinin yaklaşık %9,3'ne ve doğalgaz kaynaklarının %15,8'ne ev sahipliği yapmaktadır. Üstelik İran, petrol ve doğalgaz kaynakları sürekli büyüyen ülkelerden sayılmaktadır. Devrimden sonra, yeni petrol kaynaklarının bulunmasıyla, kanıtlanmış rezervlerin oranı günümüze kadar yaklaşık iki katı düzeyinde artış göstermiştir. Enerji kaynakları ve potansiyeli giderek artış gösterirken ekonomisi nispi olarak büyümekle birlikte iktisadi daralmayla baş etmek zorunda olan İran, 2015 yılında imzalanan nükleer anlaşmayla birlikte uluslararası ekonomik yaptırımların kaldırılmasını büyük bir fırsat olarak görmektedir.

İran'ın petrol kaynaklarını değerlendirmek isteyen ülkeler ve petrol şirketleri de ülkedeki ekonomik daralmanın ve dışa açılma isteğinin farkında olduklarından kendi aralarında yoğun bir rekabet ve işbirliği içerisine girmişlerdir. Söz konusu rekabet yeni bir durumda değildir. Örneğin, tek taraflı ekonomik yaptırımlar nedeniyle İran ile enerji kaynaklarına doğrudan ulaşamayan ABD ve İngiltere merkezli şirketlerin,

¹ Bu makale, 19 Ağustos 2017 tarihinde Ortadoğu ve Afrika Araştırmacıları Derneği (ORDAF) için hazırlanan İran'ın Enerji Kaynakları ve Küresel Rekabet isimli raporun güncellenmesi ve genişletilmesiyle oluşturulmuştur.

² Dr, Serbest Araştırmacı, e-posta: ykonukcu2003@yahoo.com

arama, yatırım ve üretim amacıyla Avrupa'da paravan şirketler kurdukları yönünde güçlü iddialar bulunmaktadır. İran petrolleri konusunda, Avrupa, Japonya, Çin ve Rusya ise hemen hemen her fırsatı değerlendirmeye çaba göstermekte iken Amerikan ve İngiliz petrol şirketlerine göre İran kaynakları üzerine yaşanan rekabette, üstünlük elde etmişlerdir. Söz konusu rekabet, 2017 yılında ABD yönetiminin İran siyaseti konusunda sert tutum takınmasıyla yeni bir boyut kazanmıştır. Ancak İran petrolleri konusunda yaşanan küresel rekabetin temelleri, 1979 İran Devrimine dayanmaktadır.

Bu makalede tarihsel olarak İran petrolü üzerine yaşanan rekabet değerlendirilmekte ve bugünlerde devam eden uluslararası gerilimin ekonomik boyutu analiz edilmektedir. Özellikle 1979 sonrası süreç ele alınarak, İran'ın enerji politikasının izi sürülmektedir.

1979 Sonrası İran Petrolünün Hikâyesi

İran stratejik konumu ve petrol kaynakları nedeniyle 1900'li yılların başından itibaren küresel güçlerin mücadele sahası haline gelmiştir. Ayrıca İran, siyasi ve ekonomik olarak 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yabancı etkisine girmiştir. İran'da geniş petrol kaynaklarının tespit edilmesi, özellikle İngiltere'ye büyük ekonomik imtiyazlar sağlamıştır. İran-İngiltere ortaklığında İngiliz-Pers Petrol Şirketi³ (Anglo-Persian Oil Company-APOC) Abadan rafinerisini kurmuş, daha sonra bu şirket İngiliz hükümeti tarafından millileştirilmiştir. (Doğan, 2014, s. 20). Entegre tesislerin kurulmasıyla birlikte modern petrol endüstrisi hızlı bir gelişim sürecine girmiştir.

1941 yılında Alman yayımlıcağını önlemek için SSCB, İran'ın kuzeyini ve İngiltere, İran'ın güneyini işgal etmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna doğru İngilizlerin, Rusların tek başına İran üzerinde etki kurma çabasına yönelik şiddetli itirazı ve Truman yönetimindeki ABD'de de aynı nedenle Ruslara tepki giderek artmaktaydı. Rus ordusunun Kuzey İran'dan geri çekilmesi ve ardından Rıza Şah'ın yerine geçen Muhammed R. Şah yönetiminin sol eğilimli Tudeh Partisine karşı yaptığı baskı, Washington yönetiminde büyük memnuniyet yaratmıştır. Bu dönem de Truman, SSCB ile gereken ölçüde sert bir dil kullanılarak konuşmanın sonuç alıcı nitelikte olduğuna inanmaktadır. (Kennedy, 2001, s.452) Bunun yanında, Soğuk Savaş'ın ilk aşamalarında ABD için Ortadoğu bölgesi, tümüyle anlamsız olmasa da, nispi olarak geri planda sayılabilir. Ancak bunun istisnası İran'dır. Çünkü Pehlevi yönetimi, Soğuk Savaş'ın ilk zamanlardan itibaren Batı bloğunun yanında yer almıştır.

ABD ve İran'ın yakın müttefik olmasının en önemli nedeni ise, İran'ın petrol arz eden ve ABD'nin petrol talep eden ülke olarak, ekonomik açıdan bağlantılı olmalarıdır. İngiltere-İran ortak şirketi Anglo-İran ve Amerikan petrol şirketleri Jersey ve Socony aracılığıyla İran petrolünün Avrupa pazarına ulaştırılması, İran, ABD ve İngiltere'nin ortak hedefleri arasındadır. Bu dönemde Ortadoğu, petrolün "çekim merkezi" olarak algılanmaya da başlanmıştır. (Yergin, 2003, ss.399-401).

1979 yılına kadar ABD, İngiltere ve İran arasında petrol kaynaklı sorunların nedenleri, fiyatların belirlenmesi ve petrol arz oranlarının tespit edilmesiyle ilgili konulardan ibaret sayılabilir. Bu sorunlar da, genellikle İran-Suudi Arabistan arasındaki rekabet üzerinden çözüme kavuşturulmuştur. Ortadoğu'nun iki rakip ülkesi İran ve S. Arabistan arasında, petrol fiyatlarının belirlenmesi meselesi 1950'li yıllardan başlayarak günümüzde kadar kritik bir konu olmaya devam etmiştir. Buna göre, İran'ın fiyatları yukarıya çekme girişimlerine S. Arabistan, üretim kapasitesini arttırarak misilleme yapmış veya S. Arabistan ve Körfez ülkeleri İsrail'e tepki olarak

³ 1901'de İngiliz William Knox D'Arcy, İran Şahı ile 60 yıllık petrol arama imtiyazı anlaşması yapmıştır. 1908'de Mescid-i Süleyman şehrinde büyük bir petrol sahasının bulunmasından sonra APOC, kurulmuştur. 1913 yılında Abadan şehrinde kurulan rafineri, ülkenin petrol kapasitesinin boyutlarını ortaya çıkarmıştır. Bu nedenle 1914 yılından APOC'un %52'sini İngiliz hükümeti satın almıştır.

petrol fiyatlarını yükselttiğinde Tahran yönetimi OPEC kararları dışında hareket etmeyi tercih etmiştir.

Küresel aktörlerin petrolün birim fiyatı ve arz oranıyla ilgili beklentileri, İran ve S. Arabistan arasındaki rekabet nedeniyle, çoğu zaman sorunsuz bir şekilde karşılanmıştır. Ancak, bu sistemde 1973 yılında önemli bir kırılma yaşanmıştır. 1970'li yıllarda küresel sistemde enerji tedariki açısından iki önemli kriz ortaya çıkmıştır. İlki 1973 yılında Arap-İsrail savaşıyla, ikincisi ise İran'daki Devrim süreciyle 1978 yılının sonunda başlamıştır. 1973'de başlayan süreç Arap-İsrail savaşının tetiklediği bir sorun olduğu için batılı şirketler ve ülkeler, siyasi nedenlerle ortaya çıkabilecek yeni enerji krizlerine nispeten hazırlıklıydılar. İran Devriminden önce, 1973 krizinden dersler çıkararak petrol şirketlerinin maliyeti yüksek olsa da büyük oranda petrol stoku yapmaları, OPEC ülkelerinin üretimlerini arttırmaları ve tüketimi azaltmaya dönük toplumsal tasarruf tedbirleri sayesinde kriz, 1979 yılının sonuna doğru aşılabilemiştir. İran düşük oranlar da olsa da, 1979 Mart ayından itibaren tekrar petrol üretmeye ve ihraç etmeye başlamıştır. Ancak 1979 petrol krizinin ikincil etkileri, birincil etkisi olan petrol arzında ortaya çıkan daralmadan daha önemlidir ve bu ikincil etkiler bugün küresel sistemdeki mücadeleyi anlamak açısından önem arz etmektedir.

Devrimin hemen sonrasında İran Petrol Şirketi millileştirilmiş ve ABD ve İngiltere'nin İran petrolü üzerindeki nüfuzuna son verilmiştir. Ancak Devrim öncesinde Amerikan şirketleri İran'daki siyasal gelişmeleri, İngilizlere göre daha fazla ciddiye almışlardır. Zira ülkedeki Ortadoğu'nun en büyük sol hareketi, SSCB tehdidi ve Milliyetçi itirazlar, Amerikan şirketlerinin tarihsel olarak sadakati kanıtlanmış S. Arabistan'da yoğunlaşmalarına neden olmuştur. Diğer taraftan 1979 krizi neticesinde en fazla zarar eden ülke, tarih boyunca İran petrollerinden en fazla kâr sağlayan İngiltere ve petrol kaynağının yaklaşık %40'ını İran'da temin eden İngiliz petrol devi British Petroleum (BP) olmuştur.

Ancak Atlantik ittifakı açısından, Devrim ve onun yarattığı enerji krizinin maliyeti, reel zarardan ibaret değildir. 1979 petrol "türbülansı" kısa sürmüş olmakla birlikte, bu krizden sonra petrol piyasasındaki hiyerarşisinin tepe noktasında bulunan Amerikan-İngiliz şirketlerinin egemenliği, Japonya, AB, Çin ve Rusya açısından aşılabılır ve aşılması gereken bir engel olarak algılanmaya başlamıştır. Zira devrim öncesinde ABD ve İngiltere merkezli şirketler, piyasaya doğrudan petrol arz etmekten ziyade, daha küçük ölçekte üretim, satış ve depolama kapasitesine sahip alıcılara "toptancı" olarak ham petrol satmaktaydılar. Bu nedenle Devrim sonrası, "toptancıların" tedarikçi olarak güvenilirlikleri sarsılmıştır. Çünkü 1979 petrol krizinden "toptancı" şirketler kârdan zarar etmiş ancak, "perakendeci" veya "aracı" şirketlere sahip ülkeler doğrudan etkilenmiş ve büyük bir panik yaşamışlardır. Örneğin 1978 sonuna doğru, İran'ın petrol ihracatı durma noktasına gelmiş ve Avrupa'da fiyatlar %10 ile %20 oranları arasında artış göstermiştir. (Yergin, 2003, s. 628).

Bu fiyat dalgalanması enerji rekabetinin gün yüzüne çıkmasına neden olmuştur. Devrim sonrasında Batı ittifakı arasında enerji rekabetinin ilk sinyalleri Rehine krizi sırasında ortaya çıkmıştır. Carter yönetimi, Tahran'da bulunan Amerikan büyükelçiliğinin basılması ve diplomatların rehin alınmasından sonra, İran'ın ABD'de bulunan mal varlıklarını dondurmuş ve İran'dan yapılan petrol ihracatına son vermiştir. Ancak, Amerikan yönetiminin Japonya ve Avrupalı müttefiklerinden destek beklentisi karşılıksız kalmış, İran petrollerini dünya piyasasından silme girişimleri akamete uğramıştır. Bundan sonra, Japonya ve Avrupa merkezli şirketlerin petrol kaynaklarına doğrudan ulaşmak konusunda "gözü açılmış", Ortadoğu ile bizatihi ilgilenmeleri gerektiği sonucuna varmışlardır. Ancak bu sefer de, İran-Irak savaşı nedeniyle süreç ilerleyememiştir.

1980'de İran-İrak Savaşı'nın başlamasıyla, iki ülkenin de petrol sanayisi ağır bir darbe almıştır. O dönem itibariyle dünyanın sayılı tesislerinden kabul edilen İran'ın Abadan rafinerisi, Irak güçleri tarafından tahrip edilmiştir. İran misilleme olarak Irak petrol tankerlerini vurmuştur. 1984 yılından itibaren İran-İrak Savaşı, petrol tankerleri savaşına dönüşmeye başlamıştır. İran'ın, Kuveyt ve S.Arabistan petrol gemilerine Irak yönetimine destek verdikleri gerekçesiyle saldırılar düzenlemesiyle kriz, uluslararası bir boyut kazanmış, sonuçta siyasi ve ekonomik baskılar karşısında 1988 yılında ateşkes sağlanmıştır. Savaşta stratejik hedef olarak kabul edilen petrol tesislerin hedef alınması, iki ülkenin ekonomisini de imha ederken, yeni şirketlerin sahaya inme ihtimalini de ortadan kaldırmıştır.

Devrim sonrası, ABD ve S. Arabistan'ın izlediği politikalar, İran'ın enerji kaynaklarını etkin bir ekonomik ve politik araç olarak kullanmasına engel olmuştur. 1980'li yıllarda 1970'li yıllara nazaran İran yönetiminin üretebildiği petrol günlük yarı yarıya azalarak günlük 1,467.4 milyon varile kadar düşmüştür. (Hürsoy, Orhon, 2012,s.68).

1990'lı Yılların Arayışları

1980'li ve 1990 yıllarda küresel sistemde enerji ihtiyacı büyümeye devam etmiştir. Petrol, 2015 verilerine göre, küresel enerji tüketiminde %32,9'luk bir orana sahiptir. (BP, 2016, S.3). Buna karşılık artan maliyetler ve düşük büyüme hızı gözlemlenmektedir. Sanayileşmiş ülkeler arz ve talebi dengelemeye çalışırken, verimlik ve alternatif enerji kaynakları konusunda arayışlarını sürdürmüşlerdir. Bu nedenlerle petrol kaynağı açısından zengin ülkeler, ekonomik zorlukları artan talebe rağmen aşmakta zorlanmışlardır.

İran açısından ise, endüstrinin sorunlarının yanında siyasi krizler de ülke ekonomisini bunalımını derinleştirmiştir. Devrim'den hemen sonra Carter yönetimi, İran'a karşı ekonomik yaptırımlar uygulamaya başlamıştır. Bu bağlamda, 1979 yılında İran'ın ABD'de bulunan mal varlığını dondurma kararı alınmış, 1984 yılında İran ihracatına sıkı tedbirler getirilmiş ve 1987'de ekonomik yaptırımlara katılmaları için müttefik ülkeler teşvik edilmiştir. Aynı zamanda daha önce normal ticari faaliyetler engellenmezken, İran'ın teknolojik açıdan gelişmesini sınırlandırmak amacıyla askeri kullanıma uygun teknolojik alt yapının İran'a satılması önlenmeye çalışılmıştır. Sonuç olarak, İran ve ABD arasında ticaret oranı sıfıra kadar düşmüştür.⁴

Bu nedenle ekonomik, konularda uzlaşa sağlanması, her iki ülke açısından da güvenilirliğin ve ilişkilerin test edilebileceği alanlardan biri sayılmaya başlamıştır. Ayrıca sermaye ilişkileri, 1990'lı yıllardan sonra siyasi ve sosyal ilişkilerin ötesinde bir yakınlaşmaya da işaret etmektedir.

1990'lı yıllara yeni bir başlangıç yaparak girmek isteyen İran, petrol fiyatlarının 10 dolara kadar düşmesinden muzdarip, hem küresel piyasalara açılma hem de tarihsel olarak anlaşmazlık yaşadığı S.Arabistan ve Körfez ülkeleriyle yakınlaşma arayışına girmiştir. Dönemin Cumhurbaşkanı Haşimi Rafsancani, S. Arabistan'a 10 günlük uzun bir ziyaret yaparak bölgesel ittifaklarını genişletmek, Rusya ile stratejik ve teknolojik işbirliği ve özel girişimi destekleyerek Batıya yakınlaşma siyaseti izlemiştir. Rafsancani'nin yabancı sermayeyi ülkeye çekme çabaları, iç siyasi mücadeleler nedeniyle büyük ölçüde başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Rafsancani döneminde Tahran yönetiminin bölgesel tehdit algısı önemli bir değişiklik geçirmezken İsrail ve ABD, İran'ı "düşman" olarak tanımlamayı sürdürmüştür. İran'a 20 milyon dolardan daha fazla yatırım yapan Amerikalı ve diğer yabancı şirketleri

⁴ Ancak 1990 yılında Başkan Bush, 1987 Hazine Bakanlığı yönetmeliğine dayanarak, Amerikan şirketlerine İran'dan petrol ithal etme yetkisini vermiştir. Petrol ödemeleri ise, 1981 yılında İran-US Claims Tribunal (İran ve Birleşik Devletlerarasındaki anlaşmazlıkları çözmek amacıyla oluşturulmuş tahkim kurulu) bir parçası olan emanet fonu üzerinden yapılması kararlaştırılmıştır.

cezalandırılmakla tehdit eden ABD Kongresi, ekonomik yaptırım yasasını, kabul etmiştir. (Abrahamian, 2008, s.240).

Rafsanjani döneminin 1997 yılında sona ermesi üzerine, ılımlı ve reformcu kimliği ile öne çıkan Hatemi, İran'ın yeni cumhurbaşkanı olmuştur. Hatemi'nin "medeniyetler arası diyalog" çağrısına ABD yönetimi kayıtsız kalmamış, Başkan Clinton Musaddık döneminde yapılan darbe ve ABD'nin rolü nedeniyle özür satrancını denemeye karar vermiştir. Bu eğilimin bir sonucu olarak ABD dışişleri bakanı Madeleine Albright, ABD vatandaşlarına yönelik İran'a seyahat konusunda uyarılarını yumuşatma kararı almıştır. İlave olarak Başkan Clinton, İran'ı uyuşturucu kaynağı ve geçiş ülkeleri listesinden çıkarmış, İngiltere ise, uyuşturucuyla mücadele için kullanılmak üzere İran'a 3 milyon dolar yardım yapmaya karar ermiştir. Ayrıca 1999'da Başkan Clinton, gıda ve ilaç kalemlerinde İran ve Libya'ya yapılacak ihracatın yaptırımdan muaf olacağını açıklamıştır. Ayrıca Clinton, Hatemi'ye gizli bir mektup göndererek, 1996 yılında S. Arabistan'da Amerikan güçlerine yönelik saldırıların aydınlatılması için İran hükümetinden yardım talep etmiş ve ilişkilerin normalleşmesinin İran yönetiminin teröre desteğini sonlandırmasına bağlı olduğunu belirtmiştir. (Yeğin, 2014, s. 11). ABD'nin yakın müttefiki olan Avustralya hükümeti de İran'la askıya alınan ilişkilerini ticareti geliştirmek amacıyla yeniden başlatmıştır.

Fakat yine de hem Clinton hem de Hatemi, ilişkilere yeni bir şekil verecek kadar gözü pek hareket edememişlerdir. (Kinzer, 2011, s.140). Bu nedenle iki ülke arasında, ideolojik açıdan bir yumuşama yaşanmış olsa da, pratik olarak önemli düzeyde gelişme sağlanamamıştır.

Bu bağlamda Hatemi yönetimi ile başlayan liberalleşme çabası enerji piyasasına güçlü şekilde yansımamıştır. Kongre'de Cumhuriyetçilerin baskısı ile Clinton yönetimi, Küba'ya karşı Helms-Burton yasasını ve İran ve Libya'ya karşı D'Amato yasasını⁵ çıkararak söz konusu ülkelerle ticaret yapan şirketlerin yaptırımlara tabi olması için hukuki alt yapıyı oluşturmuştur. (Lefebvre, 2005, s.77)

İran-ABD arasındaki siyasi kutuplaşmadan sonra yumuşama eğilimine petrol şirketleri de tepki vermiştir. Örneğin, 1998 yılında Clinton yönetimi İran enerji kaynaklarına 20 milyon dolardan fazla yatırım yapmayı yasaklayan bir kanunla ekonomik ambargoyu genişlettiğinde, bu duruma itiraz Amerikan merkezli Mobil şirketinden gelmiştir.

Aynı dönemde, Avrupa, Rusya ve Japonya kaynaklı şirketler, İran'a 12 milyar dolar değerinde yatırım yapmaya karar vermişlerdir. Devrimden sonra İran'a uygulanan ekonomik yaptırımların eş güdümlü şekilde yürütülememesinin nedeni ülkedeki enerji kaynaklarıdır. Amerikan yönetimleri, İran'a karşı küresel ölçekte uygulanabilecek ekonomik ambargoyu hayata geçirememişlerdir. Ancak, ABD'nin bu yöndeki en önemli hamlesi, Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu'nun ilgi alanındaki bir konu olan nükleer krizi, 2006 yılında Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin masasına getirmek olmuştur. Dolayısıyla İran'a uygulanan ekonomik yaptırım, küresel güvenlikle ilişkili bir konu haline gelmiştir.

⁵ ABD yönetimi 6 Mayıs 1995 tarihinde İran kapsamlı ekonomik ambargo kararı almış, uluslararası toplumu ve müttefiklerini ABD ile birlikte hareket etmeye davet etmiştir. Washington, Libya ve İran'ın terörü destekleyen ülkeler olarak tanımlamış ve iki ülke ile ekonomik işbirliği içinde olan şirketlerin ve kişilerin de aynı yaptırımlara tabi tutulmasını hükmünü benimsemiştir. İran ve Libya ile ekonomik işbirliği içinde olan ülkeler de ekonomik yaptırım kapsamına alınmıştır. Ancak AB ve Japonya, bu ambargo kararına uymayacaklarını açıklamışlardır.

Bush yönetimi, İran'ı nükleer hedeflerinden vazgeçirmek için daha çok ekonomik yaptırımları ön plana çıkarmıştır. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi,⁶ ekonomik yaptırımları dünya çapından güçlendirmek için, 1737 (2006), 1747 (2007), 1803 (2008) ve 1835 (2008) sayılı dört karar almıştır. 2008 yılında da Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu (UAEK), İran'dan açık ve güvenilir işbirliği talep etmiştir. (Bahgat, 2009, s.96).

Obama dönemiyle birlikte Beyaz Saray, askeri müdahaleden ziyade, ABD yanlısı ılımlı siyasal eğilimleri desteklemek ve İran'ı mümkün olduğu kadar tecrit politikası ile uzlaşma zeminine çekmeyi ümit etmiştir. Diğer taraftan 2013 yılındaki seçimlerin öncesinde Ruhani'ni seçmenlere, İran'ın nükleer başarılarından vazgeçmeden, ekonomik yaptırımların kaldırılması ve uluslararası tecridin sonlandırılması sözünü vermiştir. Kamuoyunun desteğini alan Ruhani, lider Hamaney'in radikal şekilde muhalefet etmesini önleyerek anlaşma zemininin oluşmasını sağlamıştır.

Petrol Fiyatlarında Dengesizlikler

Dünyada ekonomik alanda küreselleşme eğiliminin en önemli sonuçları, ulaşım ve lojistik hizmetlerine ihtiyacın artmasıdır. Buna ilave olarak 1990'lı yıllardan itibaren Çin'in sanayileşmesi ve küresel üretim ve ticaret merkezi haline gelmesi, petrol talebinin yükseleceği beklentisi yaratmıştır. (Yetkiner, Berk).

Diğer yandan ABD ve müttefikleri tarafından uygulanan yaptırımlar, İran hükümetlerini söz konusu yaptırımların etkisini kırmak için önlem almaya teşvik etmiştir.⁷ Bunun yanında İran'ın en önemli ihraç ürünü olan petrol ve doğal gaz fiyatları, her türlü ekonomik ve siyasal spekülasyona açık olduğundan yatırım ve alt yapı harcamaları dünya piyasalarındaki dalgalanmaya bağlı kalmaya devam etmektedir. Petrol fiyatlarındaki dalgalanmalar, ekonomik büyümeyi olumsuz etkilemektedir. Fiyatlardaki düzeni sağlamak ise, siyasi duruma ve petrol istikrar fonu ve ulusal kalkınma fonu gibi dengeleyici hükümet fonlarına başvurmayı gerektirmektedir. Ancak popülist ekonomi politikaları, sözü edilen araçların etkin şekilde kullanılmasına imkân vermemektedir. (Mohaddes, Pesaran, 2012, 18-19)

2015 yılının sonunda uluslararası petrol piyasasında büyük bir düşüş yaşanmış, bir varilin fiyatı 34 doların altına gerilemiştir. (Brew, 2016). İran yönetimi, petrol fiyatlarındaki istikrarsızlığın siyasi olduğunu değerlendirmektedir. Ekim 2016 tarihinde Hamaney, Venezuela Cumhurbaşkanı Nicolas Maduro ile yaptığı görüşme sırasında, ABD'nin Batı Asya siyasetinde yenilgiye uğradığını ifade ettikten sonra petrol fiyatlarının düşürülmesinin bağımsız ülkeler için baskı aracı olduğunu ve petrolün bir silah olarak kullanıldığını belirtmiştir.⁸ Ekonomik ambargoyu "zalimce" gören İran, ekonomik araçlara doğrudan kontrol edilme konusunda belli direnç noktalarına da sahip bulunmaktadır.

Ortadoğu'da yükselen gerilimler, petrol piyasasındaki belirsizlik duygusuna katkıda bulunmuştur. Suudi Arabistan ile İran arasındaki uzun süredir devam eden rekabet, Suudi hükümetinin Şii bir muhalifleri cezalandırması, Tahran'daki S. Arabistan elçiliğinin yakılması ve Riyad ile Tahran arasındaki resmi ilişkilerin durdurulmasının ardından piyasada istikrarsızlık beklentisi oldukça yükselmiştir. OPEC üyeleri arasındaki siyasi rekabete rağmen, normalde yükselmesi beklenen petrol fiyatları

⁶ 2006 yılında ABD'nin isteği doğrultusunda, İran yönetimi ile yaşanan nükleer krizi değerlendirme yetkisi, Uluslararası Atom Enerji Kurumu'ndan (UAEK) Birleşmiş Milletler Güvenli Konseyi'ne (BMGK) devredilmiştir. (Telatar, 2012, s.58).

⁷ Nader Habib, "The Impact of Sanctions on Iran-GCC Economic Relations", <https://www.brandeis.edu/crown/publications/meb/MEB45.pdf> (11.06.2016).

⁸ Batı Asya'da Amerika'nın Siyaseti Yenilgiye Uğramıştır, Mehr Haber Ajansı. 23 Ekim 2016. <http://tr.mehrnews.com/news/1861603/Bat%C4%B1-Asya-da-Amerika-n%C4%B1n-siyaseti-yenilgiye-u%C4%9Fram%C4%B1nC5%9F%C4%B1r> (23.10. 2016).

düşmeye devam etmiştir.⁹ Düşük fiyatlar, kısmen ABD'deki üretimin artması ve petrol üreticilerinin finansal piyasa yönelmesi nedeniyle yükselişe geçmemiştir. (Brew, 2016). Petrol fiyatlarının düşük seyretmesine rağmen 2015 yılında imzalanan nükleer anlaşma, İran ekonomisinde büyük beklentilere neden olmuştur.

2015 Sonrası Süreç

2000'li yıllardan itibaren küresel sistemde alternatif enerji kaynaklarına doğru bir yönelim söz konusudur. Ancak özellikle petrol kaynakları üzerinde yaşanan rekabette, belirleyici konu yalnızca arz-talep dengesi değildir. Petrol, çok uluslu şirketlerin, siyasi mücadelelerin ve jeopolitik dengelerin merkezinde yer almaya devam etmektedir. Bu nedenle petrol, siyasi bir araçtır.

Petrol sanayisine bağımlı ülkelerin kontrol edilmesi ve siyasi açıdan baskı altına alınması sorununun son derece farkında olan ve ihracatının %80'ini petrol ürünleri oluşturan İran yönetimi, 2006 yılında petrol fiyatlarının belirlendiği New York ve Londra petrol borsalarına alternatif olarak düşünülen ve Euro'yu esas alan İran Petrol Borsası'nı kurma hedefini açıklamış ve bu hedefi, 2011 yılında hayata geçirmiştir.

İran'ın 1979 sonrası küresel petrol hiyerarşisini kırmaya dönük ikinci adımı, petrol piyasasında doların egemenliğini ortadan kaldırma arayışı olmuştur. Petrol karşılığında ödemeleri Euro cinsinden talep eden İran, finansal piyasada doların tekeline kırmayı hedeflerken diğer taraftan AB ülkeleriyle ortak bir perspektifin yolunu inşa etme çabasıdadır. Bu süreç nükleer anlaşma sonucunda İran'a uygulanan çok taraflı ekonomik yaptırımların kaldırılmasıyla yeni bir aşamaya gelmiştir. AB ülkeleri de İran'ın ticari ilişkilerde Euro kullanımına dair görüşünü desteklemektedir.¹⁰

Anlaşma sonrası Avrupa ve Asya'dan birçok petrol şirketi temsilcisi, Tahran'a akın etmiştir. Dünyanın en büyük enerji şirketlerinden (BP, Total, Shell, Statoil ve Sinopec) gelen katılımcılar İran'ın Enerji Bakanı Bijan Zanganeh ve İran Ulusal Petrol Şirketi başkanı Roknoddin Javadi'nin öncülüğünde bir konferans gerçekleştirmişlerdir. Konferansa katılan 150'den fazla şirket temsilcisi, İran hükümetinden piyasaya dönük daha fazla esneklik ve daha fazla kar beklentisi taşıyorlardı.

2015 sonrası Tahran yönetimi, 200 milyar dolar düzeyinde petrol ve doğal gaz yatırımını yapmayı planlamaktaydı. 2016 Ekim ayında İran Petrol Şirketi, 50 enerji projesi için yabancı şirketlerin başvurularını almaya başlamıştır. Avrupa'dan (Hollanda) Royal Dutch Shell, (Fransa) Total ve (İtalya) Eni gibi şirketlerin yanında Rus ve Çinli yatırımcılar anlaşmalarda yer almaya çaba göstermektedirler.

Bunun yanında Filipinler, Malezya ve Endonezya gibi birçok ülke İran hükümetiyle temas halinde ortak projeler için müzakereler yürütmektedir. Örneğin 2016 yılında İran, Çin ve Avrupa'dan yatırımcılarla birlikte Endonezya'da 8.4 Milyar dolar değerinde bir petrol rafinerisi inşası konusunda anlaşmaya varmıştır. Buna karşın Amerikan merkezli ExxonMobil ve Chevron gibi şirketler, İran'a yönelik ABD'nin tek taraflı yatırımları nedeniyle, projelere başvuruda bulunamamaktadırlar. Dolayısıyla AB ve Japonya açısından İran enerji kaynakları, Devrim sonrası ortaya çıkan fakat İran-İrak Savaşı ve diğer bölgesel krizler nedeniyle ertelenmek zorunda kalınan yeni bir fırsat, Amerikalılar ve İngilizler bakımından ise, "eskimeyen" bir sorundur.

⁹ Geçmiş dönemlerde ise jeopolitik riskler, petrol fiyatların yaklaşık olarak %25-30 düzeyinde yükselmesine neden olmaktadır. Petrol Fiyatları, Bizi Nereye Götürür?, Businessweek, 12 Ocak 2016, <http://www.globalresourcespartnership.com/petrol-fiyatlari-bizi-nereye-goturur/> (14.07.2018).

¹⁰ AB, İran Petrolünü Euro ile Almayı Planlıyor, Enerji Günlüğü, 18.05.2018, <https://enerjigunlugu.net/icerik/27304/ab-iran-petrolunu-euro-ile-almayi-planliyor.html> (13.07.2018).

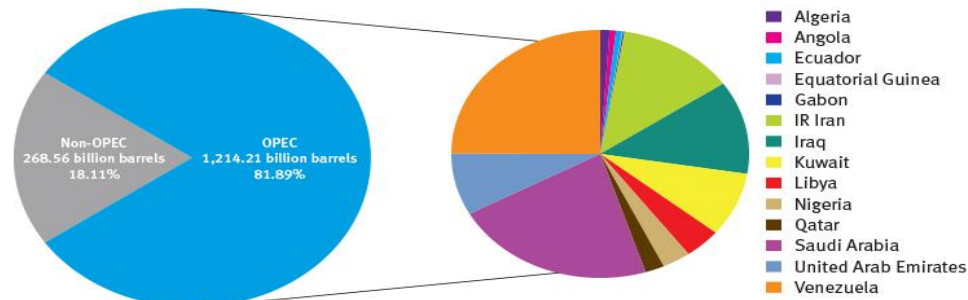
Bu eski sorunu kısaca mercek altına almak gerekirse, Amerikan petrol şirketleri, milliyetçi lider Muhammed Musaddık'ın darbe ile iktidardan uzaklaştırılmasından sonra, İran piyasasına girmişlerdir. Böylece o döneme kadar büyük ölçüde SSCB ve İngiltere arasında rekabet konusu olan İran enerji kaynaklarıyla ilgili yeni yol haritası ortaya çıkmıştır. Buna göre, ABD-İngiltere merkezli şirketlerin ve İran yönetiminin esas oyuncu olduğu çok paydaşlı (S. Arabistan'da uygulanan ortaklık modeli esas alınarak) bir konsorsiyum kurulmuş ve gelirin %50'si İran'a kalacak şekilde bir düzenlemeyle paylaşımın esasları belirlenmiştir. İran Ulusal Petrol Şirketi, (National Iranian Oil Company) güçlü ortaklarıyla birlikte, enerji tedarik zincirinin en tepesine kısa sürece ulaşarak, İran'ı dünyanın petrol ihraç eden ikinci ülkesi haline getirmiştir.

Devrim sonrası ABD ve İngiltere merkezli petrol şirketlerinin hafızasında, İran halkına "güvenilemeyeceği" ve geçmişte yapılan yatırımları göremeyecek kadar "kör" oldukları algısı halen devam etmektedir. Bu algıyı, ABD'nin eski Dışişleri Bakanı Tillerson verdiği mülakatta da görmek mümkündür. Tillerson, İran'ın zor bir ülke olduğunu ve şirketler açısından yaşanan deneyimlerin (örneğin 1978'de grevlerin başlamasıyla birlikte BP yetkililerinin önemli bir bölümü ülkeyi terk etmek zorunda kalmışlardır.) hâlâ soru işaretleri yarattığını ifade etmiştir. Ancak Tillerson, ekonomik yaptırımların İran'da beklenen değişimi hayata geçiremeyeceğini aksine ABD'li şirketlerin elini kolunu bağlarken, diğer rakip şirketlere avantaj sağladığını da belirtmekten kaçınmamıştır. 2017 yılının başından itibaren ABD-İran arasındaki kriz yeniden küresel kamuoyunu meşgul etmektedir. 2017 sonrası İran petrolü üzerinde yaşanan rekabetin siyasi boyutunu açık şekilde gözlemlenmektedir.

Trump Yönetimi ve Uluslararası Kriz

2017 yılında başkan seçilen Trump, İran'la yapılan nükleer anlaşmadan çekilme kararını açıklamış, 2018 yılının Mayıs ayında da anlaşmadan çekildiklerini ilan etmiştir. İran'a karşı sert tutumu ile öne çıkan yeni yönetim ve Neoconlar, anlaşmadan çekilmenin yanında Tahran yönetiminin petrol ihracatını durdurma niyetlerini de ortaya koymuşlardır. 2015 yılında yaptırımların kaldırılmasıyla petrol ihracatı iki katı oranında artan İran, küresel piyasalara günlük iki milyon varil petrol ihraç etmektedir.¹¹

OPEC share of world crude oil reserves, 2017

OPEC proven crude oil reserves, at end 2017 (billion barrels, OPEC share)

Venezuela	302,81	24,9%	Kuwait	101,50	8,4%	Qatar	25,24	2,1%	Gabon	2,00	0,2%
Saudi Arabia	266,26	21,9%	UAE	97,80	8,1%	Algeria	12,20	1,0%	Equat. Guinea	1,10	0,1%
IR Iran	155,60	12,8%	Libya	48,36	4,0%	Angola	8,38	0,7%			
Iraq	147,22	12,1%	Nigeria	37,45	3,1%	Ecuador	8,27	0,7%			

Source: OPEC Annual Statistical Bulletin 2018.

Kaynak: http://www.opec.org/opec_web/en/data_graphs/330.htm (12.06.2018).

¹¹ İran'ın Günlük Petrol İhracatı Arttı 3 Nisan 2016.

<http://www.bloomberght.com/piyasalar/haber/1869679-iranin-gunluk-petrol-ihracati-artti> (12.06.2018).

İran dünya petrol rezervlerinin %12.3'ne ev sahipliği yapmaktadır. Ayrıca İran, OPEC içerisinde S. Arabistan'dan sonra en fazla petrol ihraç eden ikinci büyük üreticidir. Tahran'ın en fazla petrol sattığı ülkeler, Çin, Hindistan, İtalya, Güney Kore ve Japonya'dır. Trump yönetiminin baskısı ile Güney Kore hükümeti, İran'dan petrol ithalatını durduracağını açıklamıştır. Japonya, İran'dan alımların durdurulabileceğini belirtmiş, Fransa ise, ortak üretimin askıya alınacağını açıklamıştır. İlave olarak Fransız Petrol Şirketi TOTAL'in doğalgaz sahası Güney Pars 11'inci safhasının geliştirilmesi anlaşmasından çekilmesi halinde İran petrol bakanı Bijen Namdar Zengene, Çin Ulusal Petrol Şirketi ile (CNPC) süreci yürüteceklerini ifade etmiştir.¹²

Washington yönetimi, yaptırım baskısıyla müttefiklerinin İran'dan petrol satın alımını durdurmaya çalışmakla birlikte, Çin yönetimini aynı yönde karar almasını sağlayamamaktadır. ABD başkanı Trump, İran'a alternatif olarak S. Arabistan'dan petrol üretimini günlük iki milyon varil arttırmasını talep etmiş ve Riyad yönetimi bu teklifi kabul etmiştir. Buna karşın, Hindistan, Çin ve Türkiye İran'dan petrol ihracatını durdurmayacaklarını belirtmişlerdir.

Küresel siyasi anlaşmazlıkların yanında İran, enerji sektöründen kaynaklanan bir dizi sorunla karşı karşıyadır. İlk olarak Tahran yönetimi, petrol rezervlerini, ulusal endüstrideki altyapı yetersizlikleri nedeniyle istikrarlı bir büyüme planına sahip değildir. Verimliliği arttırmak ise, teknoloji konusunda büyük petrol şirketleriyle işbirliği ve alt yapının yenilenmesi için sermaye gerektirmektedir. Ekonominin rejimi koruma motivasyonu çerçevesinde şekillendiği ülkede, şeffaflık, denetim ve hesap veren bir iktisadi model oluşturulmamıştır. Ayrıca İran'da enerji tüketiminin hızla artması ve iç piyasada petrol fiyatlarının düşük tutulması, İran petrol endüstrisinin küresel piyasalara teknolojik olarak uyum sağlamasını zorlaştırmaktadır. Bunun yanında İran yönetiminin yakıt sübvansiyonları 38 milyar dolara yakın olup bunun GSMH içindeki oranı %20 civarındadır. Bu yüksek sübvansiyonlar, ülkedeki mali dengeleri olumsuz etkilerken, petrol fiyatlarını iç piyasada yükseltmek toplumsal tepkilere neden olacağından, mevcut durumu değiştirmek oldukça riskli görünmektedir.

İran ekonomisi büyük ölçüde petrol ve gaz sektörüne bağımlıdır. Bu zayıflık, yaptırımların ekonomik maliyetini arttırmaktadır. Ancak, ithalata erişimin zayıf olması, yerli üretimi de bir ölçüde artırabilir. Bununla birlikte, siyasi gerilim, petrol ve gaz sektörü açısından periyodik ama kalıcı ekonomik istikrarsızlık kaynağı haline gelmiştir. (Mohamed, 2010).

Petrol piyasasını etkileyen önemli nedenler siyasal istikrarsızlıktan kaynaklanmakla birlikte, çoğu zaman krizi fırsata çevirmek isteyen şirketler ve uluslararası oyuncular tekel oluşturarak, daha fazla stok yaparak ve üretimi kısıtlayarak kâr oranlarını yükseltme arayışına girebilmekte ve bu şekilde siyasal krizlerin derinleşmesine de zemin hazırlayabilmektedir. Bu nedenle siyasal krizler petrol piyasası için rekabetin bir parçasıdır. Nitekim pek çok petrol ülkesi bu değerli kaynağın hem bir fırsat hem de kendilerine karşı kullanılacak bir silah olabileceğinin farkına varmış bulunmaktadır.

Sonuç

Kapitalizm, ideolojik ve ekonomik olarak esnek bir modeli ifade etmektedir. Sermaye güçlerinin genel olarak serbest piyasa ilkelerini benimsemediği kabul edilmekle

¹² İran'da TOTAL'in Yerini Çinli Şirket Alacak, 17 Mayıs 2018 <https://www.dunya.com/dunya/iranda-totalin-yerini-cinli-sirket-alacak-haberi-416082> (12.06.2018).

birlikte, siyasal ve ekonomik yapıya ve güncel sosyo-ekonomik duruma göre söz konusu güçler, siyasal gerilimleri fırsat olarak değerlendirebilmektedir. Dolayısıyla siyasal istikrarsızlık petrol endüstrisini yakından ilgilendiren bir konudur.

Petrol piyasanın dengesini sağlamak için, üretim artışı, petrol alıcısı ülkeleri öncelik sırasına koymak ve petrol ürünlerinin fiyatlarında artış gibi eğilimler gündeme gelmektedir. Bu çerçevede ABD-İran arasında gerilim petrol piyasasından istikrarsızlık konusu olmayı sürdürmektedir

Trump yönetimin nükleer anlaşmadan çekildiği açıklamasından sonra, İngiltere ve AB ülkeleri varılan mutabakatın devam etmesi yönünde karar almışlardır. AB ülkelerinin 1973 ve 1979 sonrası benimsediği enerji politikasına göre, enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesi, jeopolitik krizlere karşı, “ortak enerji pazarının” kurulması hedefi benimsendiğinden, İran’la enerji konusunda işbirliğini geliştirmek, birliğin ekonomik istikrarı ile ilişkili görülmektedir.

İran cephesi açısından belli seçenekler bulunmakla birlikte, ülkedeki ekonomik sıkıntılar nedeniyle Tahran gelimlerden oldukça tedirgin görünmektedir. İran yönetimi, ABD-AB ve Çin arasındaki ticaret savaşına bel bağlamakla birlikte, Suriye, Yemen ve Lübnan’da bulunan askeri güçlerini ve etkisini geri plana gerekerek, kendisine yönelik ekonomik kısıkaçı hafifletme arayışına girebilir. ABD’nin 2018 yılının Kasım ayına kadar İran’ın petrol ihracatını sınırlamaya yönelik açıklaması ve bu yöndeki adımları, İran ekonomisini içinden çıkılması zor bir duruma getirebileceği gibi, küresel sistemde İran ekseninde bir kutuplaşmanın da önünü açabilir. Her halükarda küresel petrol piyasalarının geleceğine belirsizlik durumu hâkim olmuştur.

Kaynakça

- Abrahamian, Ervand. Modern İran Tarihi. (çev). Dilek Şendil, İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2008.
- AB, İran Petrolünü Euro ile Almayı Planlıyor, Enerji Günlüğü, 18.05.2018, <https://enerjigunlugu.net/icerik/27304/ab-iran-petrolunu-euro-ile-almayi-planliyor.html> (13.07.2018).
- Bahgat, Gawdat, “United States-Iranian Relations: The Terrorism Challenge”, Parameters, 2009, pp.95-108, <http://strategicstudiesinstitute.army.mil/pubs/parameters/articles/08winter/bahgat.pdf> (12.08.2016).
- Black, Jeremy, Savaş ve Dünya, (çev). Yeliz Özkan, Ankara: Dost Kitapevi Yayınları, 2009.
- Brew, Gregory, The Oil of Iran: Past and Present in Perspective, 19.01.2016, <http://www.e-ir.info/2016/01/19/the-oil-of-iran-past-and-present-in-perspective/> (12.06.2018).
- BP Dünya Enerji İstatistikleri Raporu, 13 Haziran 2016 https://www.bp.com/content/dam/bp-country/tr_tr/pdf/BP_Enerji_statistikleriRaporu_2016_BB.pdf (15.07.2018).
- Doğan, Hatice, “İran Siyasi Tarihi”, Soyalp Tamçelik (ed). İran: Değişen İç Dinamikler ve Türkiye-İran İlişkileri içinde. Ankara: Gazi Kitapevi, 2014, ss.3-58
- Habib, Nader, “The Impact of Sanctions on Iran-GCC Economic Relations”, <https://www.brandeis.edu/crown/publications/meb/MEB45.pdf> (11.06.2016).
- Hürsoy, Siret, Hande Orhon, Modern Dünya Sisteminde Sermaye Birikimi ve İran’ın Enerji Politikaları, Cilt 3, Sayı 2, 2012, ss.63-89.
- İran’ın Günlük Petrol İhracatı Arttı 3 Nisan 2016. <http://www.bloomberght.com/piyasalar/haber/1869679-iranin-gunluk-petrol-ihracati-artti> (12.06.2018).

- İran'da TOTAL'in Yerini Çinli Şirket Alacak, 17 Mayıs 2018
<https://www.dunya.com/dunya/iranda-totalin-yerini-cinli-sirket-alacak-haberi-416082> (12.06.2018).
- Kennedy, Paul. Büyük Güçlerin Yükselişi ve Düşüşü. (çev). Birtane Karanakçı İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2001.
- Kinzer, Stephen. Ezberbozmak. (çev). Sulhiye Gültekingil. İstanbul: İletişim Yayınları, 2011.
- Konukcu, Küresel Hegemonya ve Güç Dengeleri Bağlamında ABD-İran İlişkileri, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü, 2018.
- Lefebvre, Maxime. Amerikan Dış Politikası. (çev). İsmail Yerguz . İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.
- Mohamedi, Fared, The Oil and Gas Industry, 2010, <http://iranprimer.usip.org/resource/oil-and-gas-industry> (15.06.2018).
- Mohaddesa, Kamiar, M. Hashem Pesaran, One Hundred Years of Oil Income and the Iranian Economy: A Curse or a Blessing?, 2012, <http://www.econ.cam.ac.uk/people-files/emeritus/mhp1/wp12/100-Iranian-Oil-27-December-2012.pdf> (12.07.2018).
- Telatar, Gökhan. "Barak Obama Yönetiminin İran'ın Nükleer Faaliyetlerine Yönelik Politikası". Akademik ORTA DOĞU, Cilt 7, Sayı 1, 2012, ss.53-78.
- Parra, Francisco, Oil Politics: A Modern History of Petroleum, London: I.B. Tauris & Co. Ltd, 2004.
- Petrol Fiyatları, Bizi Nereye Götürür?, Businessweek, 12 Ocak 2016, <http://www.globalresourcespartnership.com/petrol-fiyatlari-bizi-nereye-goturur/> (14.07.2018).
- Yeğin, Abdullah, "ABD-İran Yakınlaşması: Gerçek mi, Hayal mi?", SETA, s. 87, 2014.
- Yergin, Daniel. Petrol: Para ve Güç Çatışmasının Epik Öyküsü. (çev). Kamuran Tuncay 3. Basım. İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2003.
- Yetkiner, İ. Hakkı, İstami Berk, Petrol Fiyatlarındaki Artışın Nedenleri ve Etkileri, http://www.emo.org.tr/ekler/3a900397522c1d3_ek.pdf?dergi= (12.07.2018).
http://www.opec.org/opec_web/en/data_graphs/330.htm 8 (12.06.2018).